

Yeniden Yapılanan Orta Doğu ve Kitle İmha Silahları
Doç. Dr. Mustafa Kibaroglu
Bilkent Üniversitesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü

Avrasya Dosyası
Orta Doğu Özel Sayısı
2003- 2004 Kış
ASAM

A. GİRİŞ

Günümüzde dünya nüfusunun yüzde ikisini oluşturan ve dünya ekonomisinin yüzde sekizini temsil eden Orta Doğu coğrafyasında dünyadaki terör olaylarının yüzde 65'inin meydana geldiği ifade edilmektedir.¹ Dünyadaki tüm petrol ve doğal gaz rezervlerinin yaklaşık üçte ikisini barındıran bu topraklar aynı zamanda Arap-İsrail çatışması ile özdeşleşmiştir. Bu çatışma, diğer faktörlerle birlikte, bir çok bölge ülkesinin hızlı ve yoğun bir şekilde kitle imha silahlarını (KİS) edinme çabalarına sebep olmuştur ve süreç halen devam etmektedir. Ancak, özellikle 11 Eylül 2001 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'ne yönelik gerçekleşen saldırıların hemen ardından Afganistan'da ve Irak'ta yaşananlar sonrasında, kitle imha silahlarının yayılması sürecinde de önemli gelişmeler meydana gelmektedir.

Söz konusu gelişmeler iki düzlemde olmaktadır. Bunlardan biri öteden beri olduğu gibi devletler düzleminde, diğeri ise devlet-dışı aktörler olarak anılan ve “yeni-terör” kavramıyla tanımlanan örgütler düzleminde meydana gelmektedir. Devletler düzleminde meydana gelen gelişmeler, yönü itibarıyla nispeten daha olumlu olarak algılanabilir. Ancak, örgütler, ya da terör grupları düzleminde meydana gelenler ise esas üzerinde büyük hassasiyetle durulması gereken çok tehlikeli boyutlara varabilecek gelişmelerdir.

Bu yazıda, Orta Doğu'de her iki düzlemde de meydana gelen söz konusu gelişmelerin neler olduğu ve bundan sonra neler olabileceği tahlil edilmeye çalışılacaktır. Bununla birlikte, son bölümde, ortaya çıkabilecek güvenlik sorunları konusunda neler yapılması gerektiği hakkında önerilerde bulunulacaktır. Bu amaçla, ilk olarak kitle imha silahlarının Orta Doğu'da yayılması sürecinin ana başlıklar halinde hatırlanması yararlı olabilir.

¹ Bu tespit İsrail eski dışişleri bakanlarından İşçi Partisi başkanı Shimon Peres tarafından Cumhuriyet Halk Partisi'nin onuruna verdiği yemekte ortaya konulmuştur. 12 Şubat 2004, Sheraton Hotel, Ankara.

B. ORTA DOĞU'DA KİS SORUNU: 11 EYLÜL ÖNCESİ DÖNEM

Daha 1948 yılında bağımsız bir devlet olarak kurulmadan önce düşman bir coğrafya içinde yaşamsal çıkarlarını koruyabilmesi için İsrail'in "mutlak silaha" sahip olması gereğini ortaya koyan David Ben Gurion ile birlikte bu hedefe varmak için büyük çaba sarfetmiş olan Shimon Peres², ülkesinin önceleri nükleer gücün yıkıcı özelliğini geliştirdiğini, gelecekte ise artık yapıcı özelliğini geliştirmek zorunda olduğunu ifade etmektedir.³ Bu sözler Orta Doğu'da yeniden yapılanmanın her alanda olduğu gibi özellikle ve öncelikle güvenlik konularında da başarıyla gerçekleştirilmesinin hem gerekli hem de mümkün olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak, bu aşamaya dahi varmak hiç kolay olmamıştır. Orta Doğu karmaşık bir süreç içinde hızla silahlanmıştır.

B.1. İsrail Faktörü

İsrail'in, yoğun ve çok kapsamlı gizli girişimleri sonucunda 1970'li yıllar itibarıyla nükleer silah kapasitesine sahip olduğuna inanılmaktadır. Bu konudaki politikası "mat" olan ve nükleer silahların ne varlığı ne de olmadığı konusunda resmen bir açıklamada bulunan İsrail, Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması'na (NPT) taraf olmayan üç ülkeden biri olarak dikkat çekmektedir.⁴ Bu yönüyle İsrail, bir çok Orta Doğu ülkesinin başta kimyasal ve biyolojik silahlar olmak üzere nükleer silahlar ve bunları uzak mesafelere gönderme araçları olan balistik füzeler geliştirmesine gerekçe teşkil etmiştir.⁵

² Bu konuda oldukça kapsamlı ve belgelere dayanan bir araştırma için bkz. Avner Cohen, *Israel and the Bomb* (New York: Columbia University Press, 1998), s. 9-21.

³ Shimon Peres, Ankara, 12 Şubat 2004.

⁴ NPT hükümleri uyarınca ABD (1945), Rusya Federasyonu (1949, SSCB), Birleşik Krallık (1952), Fransa (1960) ve Çin Halk Cumhuriyeti (1964) 1 Ocak 1967 tarihinden önce nükleer deneme yapmış oldukları halde Antlaşma'ya taraf oldukları için resmen "nükleer silaha sahip devlet" statüsü kazanmışlardır. Söz konusu beş ülke bu silah sistemlerini geliştirme ve sayılarını arttırma hakkına da sahip olmuşlardır. Antlaşma dışında kalarak nükleer silah kapasitesi geliştiren ve bu silahları deneyen Hindistan (1974) ve Pakistan (1998) ile siyasi tutumu sebebiyle açıkca nükleer deneme yapmayan ancak önemli sayıda nükleer silaha sahip olduğuna inanılan İsrail (1970ler) "de facto nükleer silaha sahip devlet" konumundadırlar. Öte yandan Güney Afrika ise 1993 yılında beyaz azınlığın yönetimi siyah çoğunluğa devretmesi öncesinde, o güne kadar 6 adet nükleer silah başlığı üretildiğini, yedincisini üretme aşamasındayken alınan bir karar ile ülkenin nükleer silahlardan arındırılarak NPT'ye "nükleer silaha sahip olmayan devlet" statüsüyle taraf olunmasının tercih edildiğini açıklamıştır.

⁵ Bkz. Mustafa Kibaroglu, 'Kitle İmha Silahlarının Yayılması Sorunu ve Türkiye', *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Cilt. 6, No. 24 (Ağustos-Ekim, 2003), ss. 122-142.

Uluslararası ortamın ve bilim ve teknoloji alanındaki gelişmelerin de uygun düşmesi sebebiyle 1970’li yıllar itibarıyla Orta Doğu’da bir çok ülke kitle imha silahlarını geliştirme programlarını devreye sokmuşlardır. Mısır, Suriye, Libya, ve Irak gibi radikal tavırlarıyla dikkat çeken Arap ülkelerinin yanı sıra, özellikle İslam Devrimi sonrasında artan bir hızda girişimlerde bulunan İran’ın da kimyasal ve biyolojik silahlar ve bunları gönderme araçları olan balistik füzeler alanında kayda değer stoklara sahip olduğu ve nükleer silahlar geliştirme alanında da önemli mesafe kaydettiği yönünde oldukça kapsamlı bilgiler ortaya konulmaktadır.⁶

İsrail’in, her ne kadar var olduğunu tüm Orta Doğu devletleri yetkilileri ve konuyla ilgili uzmanlar iddia etseler bile, nükleer silah kapasitesini resmen ortaya koymamasının ardındaki gerekçesi dünyadaki dengeleri gözetmek zorunda olmasıdır. İsrail devletinin kurucusu ve Başbakanı David Ben Gurion, organik kimyacı Ernst David Bergman ve o dönemlerde üst düzey yönetici Shimon Peres’den oluşan üçlü grup İsrail’in nükleer silah geliştirmesi yönünde daha ilk günden itibaren son derece gizli çalışmalar içine girmişlerdir. Özellikle Shimon Peres’in 1950’li yıllarda Fransa bağlantısı ile kurulan bilimsel ve teknolojik altyapıdaki kazanımlar sayesinde İsrail’in Negev Çölü’nde kurulan Dimona Reaktörü zamanla nükleer silah geliştirmek için en gerekli girdi olan plutonyumun üretilmesini sağlamıştır.⁷

İsrail’in gizli nükleer silah geliştirme projesi hakkında bazı istihbari bilgilerin ABD yönetimine ulaşması karşısında Başkan Eisenhower’ın tutumu önce bu bilgileri pek önemsememek şeklinde olmuştur. ABD başkanı o dönemde son derece yüksek

⁶ Bu konuda kapsamlı çalışmalar için bkz. Leonard S. Spector ve Jacqueline R. Smith, *Nuclear Ambitions: The Spread of Nuclear Weapons 1989-1990* (Boulder, Colorado: Westview Press, 1990), ss. 203-204; Anthony H. Cordesman, *Iran and Iraq: The Threat From the Northern Gulf*, (Boulder: Westview Press, 1994), s. 105; Shai Feldman, *Nuclear Weapons and Arms Control in the Middle East* (Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1997), s. 51; Türkiye’den bir katkı olarak bkz. A. Serdar Erdurmaz, *Orta Doğu’da Kitle İmha Silahları, Silahların Kontrolü ve Türkiye* (Ankara: Ümit Yayıncılık Ltd. Şti.), 2003;

⁷ Plutonyum nükleer reaktörlerde kullanılan doğal ya da az zenginleştirilmiş uranyum yakıtının atığında oluşmaktadır. Kimyasal ayrıştırma ile atık yakıt içindeki plutonyumun geri kazanılması ile nükleer silah başlıklarında ya da yeniden bazı tip nükleer reaktörlerde yakıt olarak kullanmak mümkündür. Doğal uranyum ve ağır su kullanılan nükleer reaktörlerin atıklarında daha fazla plutonyum oluşmaktadır. Bu sebeple, nükleer silah projesi olan devletler bu tip reaktörleri tercih etmektedirler. Örnek olarak, nükleer silah sahibi büyük devletler ve İsrail’den başka Hindistan ve Kuzey Kore sayılabilir. Nükleer silah yapımında kullanılan diğer madde yüksek oranda zenginleştirilmiş uranyumdur (HEU). Bu konularda teknik açıklamaları da içeren bir çalışma için bkz. Mustafa Kibaroglu, ‘Kitle İmha Silahlarının Yayılması Sorunu ve Japonya’nın Güvenliği,’ *Avrasya Dosyası - Japonya Özel*, Cilt. 5, No. 2 (Yaz, 1999), ss. 23-39. Shimon Peres’in girişimleriyle başlayan Fransa ile İsrail arasındaki gizli nükleer işbirliği hakkında bkz. Avner Cohen, *Israel and the Bomb*, ss. 32-187.

bilimsel ve teknolojik birikim gerektiren nükleer silah programını İsrail gibi bir devletin başarabileceğine inanmamıştır. Daha sonra bu yöndeki istihbaratın somut bazı bilgiler içermesi üzerine, İsrail'in bu kapasitesini açıkca ortaya koymaması şartıyla gelişmelere göz yummuş olduğu kanısı hakimdir.⁸ Eisenhower bir yandan İsrail devletinin güvenlik ihtiyacını anlayışla karşılarken diğer yandan nükleer silahlara sahip olduğu takdirde Araplarla daha uzlaşmaş bir tutum içine girebileceği ve yaşanabilecek olan krizlerin savaşa dönüşmesi durumunda Sovyetler Birliği'nin de konuya müdahil olmasıyla iki süpergücün karşı karşıya gelebileceğinden endişe etmiştir. Nitekim 1973 yılındaki Yom Kippur savaşı sırasında Arap devletlerinin süpriz saldırısı karşısında ilk başta askeri açıdan zor duruma düşen İsrail Parlamentosu Knesset'te "nükleer güce başvurulması" konusunun tartışıldığı bilinmektedir. Bu olası gelişme üzerine Sovyetler Birliği yönetimi İsrail'i çok sert bir şekilde uyarmış ve nükleer silah kullandığı takdirde misliyle karşılık vereceğini açıkca ortaya koymuştur. Gelişmelerin bu yönde seyretmesi olasılığını çok ciddiye alan ABD yönetimi Yom Kippur savaşı sırasında İsrail'e güçlü askeri destek vermiş ve ülkenin Araplar tarafından yok edilmesini ve bu olasılık karşısında İsrail'in nükleer silah kullanmasını engellemiştir.

İsrail'in nükleer silah geliştirme programına en sert ve kararlı bir şekilde karşı çıkan tek ABD Başkanı Kennedy olmuştur. İsrail Başbakanı'nı Beyaz Saray'daki makamına çağırarak ve nükleer silah hayalinden vazgeçmesini kesin bir dille isteyen Kennedy'ye, Ben Gurion verdiği cevapta nükleer gücü, deniz suyunu arıtarak içme suyu yapmak amacıyla geliştirmek istediklerini ifade etmiş ve nükleer kazanımlarını askeri amaçlı olarak Orta Doğu'da ilk kullanan tarafın İsrail olmayacağını sözünü vermiştir. Dimona Reaktörü'nün ülkesinin uzmanların tarafından denetlenmesi konusunda ısrarlı olan Kennedy'nin bu isteği uzun sürede ve zorlukla gerçekleşebilmiş, ancak yapılan denetleme de oldukça sıradan ve yüzeysel olmuştur. Kennedy'nin suikast sonucu öldürülmesinden sonra yönetime gelen ABD başkanları kendileri için önemli müttefik olan İsrail'in artık oldukça mesafe katetmiş nükleer silah geliştirme programını durdurmak için kayda değer bir çaba içinde olmamışlardır.⁹

⁸ Bkz. Avner Cohen, *Israel and the Bomb*, ss. 81-110.

⁹ Bkz. Avner Cohen, *Israel and the Bomb*, ss. 96-220.

B.2. Arap Devletleri ve İran'ın Girişimleri

İsrail cephesinde bu gelişmeler olurken Mısır ve Suriye gibi sürekli bu ülkeyle savaş halinde olan Arap devletleri de gizli projeler çerçevesinde kitle imha silahlarına sahip olmak kararı almışlar ve İsrail'in nükleer silah gücünü dengeleyebilmek amacıyla, bilimsel ve teknolojik açıdan daha kolay, mali açıdan ise daha ucuz olan kimyasal ve biyolojik silahlar geliştirme yoluna gitmişlerdir. Mısır'ın 1960-63 yılları arasında Yemen'de kimyasal silahlar kullandığı kayıtlara geçmiştir. Bu tür silahları geliştirme kapasitesini 1970'li yıllarda Arap dayanışmasını göstermek amacıyla ve ortak “düşman” İsrail'e karşı caydırıcılık yaratması düşüncesiyle Suriye ile paylaşmıştır. Libya'nın da bu yöndeki girişimleri özellikle mali kaynak sağlamak ve karşılığında askeri kazanım elde etmek düşüncesiyle desteklemesiyle, kimyasal ve biyolojik silahların Orta Doğu coğrafyasında yayılması süreci hız kazanmıştır. Arap olmamasına karşın özellikle İslam Devrimi sonrasında İsrail'e karşı son derece kategorik bir dışlama ile yaklaşan İran'ın nükleer silah geliştirme çabaları bölgede kitle imha silahlarının yayılması sorununu daha bir üst boyuta taşımıştır.¹⁰

Kitle imha silahı tabiri esas itibariyle nükleer, kimyasal veya biyolojik bir savaş başlığının belirli bir gönderme aracı ile hedefe ulaştırılmasına yaran sistem için kullanılır. Gönderme araçları içinde en etkin olanlar balistik füzelerdir.¹¹ Kısa süre içinde yüzlerce kilometre uzaklıktaki hedeflere yüksek sayılabilecek bir kesinlikle kitle imha silahı içeren bir savaş başlığını gönderebilme imkan ve kabiliyeti ülkelerin savunmaları ve ulusal ve uluslararası çıkarlarını koruyabilmeleri açısından stratejik önem arz etmektedir. Orta Doğu'da İran, Irak, Suriye, Libya gibi ülkeler silah envanterlerinde sahip oldukları balistik füzeleri Sovyetler Birliği döneminde edinmişlerdir. Bunlara ABD müttefiki Mısır'ı da katmak mümkündür. Libya, Suriye

¹⁰ İran'ın nükleer silah üretmek yönünde ilk adımlarını 1970'li yıllarda Şah döneminde attığı ifade edilmektedir. 1974 yılında Şah Rıza Pehlevi'nin takip eden yirmi yıl içinde toplam 20 bin megawat gücünde 20 kadar nükleer reaktör inşasını ve işletilmesini başaracağı şeklindeki açıklaması, sonradan düzeltilmiş ise de, İran'ın bir nükleer güç mü olmak istediği yolunda ilk soru işaretlerinin doğmasına yol açmıştır. Ancak, İran o dönemde Amerika Birleşik Devletleri'nin yakın bir müttefiki konumunda olması, Ortadoğu'daki enerji kaynaklarının Batı'ya akışında önemli bir rolü bulunması ve bunlardan başka bilimsel ve teknolojik açıdan nükleer silah yapmak kapasitesinden çok uzak olması sebebiyle ciddi bir tehdit olarak değerlendirilmemiştir. Bu konuda bkz. Mustafa Kibaroglu, 'İran Nükleer Bir Güç mü Olmak İstiyor?' *Avrasya Dosyası - İran Özel*, Cilt. 5, No. 3 (Güz, 1999), ss. 271-282. Daha detaylı bir çalışma için bkz. Mustafa Kibaroglu, 'An Assessment of Iran's Nuclear Programme', *The Review of International and Strategic Affairs*, Cilt. 1. No. 3 (İlkbahar, 2002), ss. 33-48.

¹¹ Ayrıca uçaklar ve uzun menzilli toplar da özellikle kimyasal silahları belli bir hedefe göndermek için kullanılabilirler. Biyolojik silahların etkin ve garantili kullanımı küçük sivil uçaklar veya tarımda kullanılan ilaçlama uçakları ile dahi mümkündür.

ve Irak gibi ülkeler Sovyetler Birliği ile olan ilişkileri sonucu edindikleri SCUD-B ve SCUD-C tipi balistik füzeleri ve FROG tipi daha kısa menzilli roketleri etüd ederek kendi balistik füze programlarını geliştirmeye çalışmışlar ve bir miktar başarılı olmuşlardır. Suriye'nin elinde bulunan 100 kadar SCUD-C; 200 kadar SCUD-B füzelerinin yanı sıra, 70 km menzilli 500 kg başlık taşıyabilen 200 kadar SS-21 füzesi bulunduğu ve kendi imkanları ile 600 km menzilli 500 kg başlık taşıyabilecek balistik füze [M-9 (CSS-6)] geliştirme çabası içinde bulunduğu inanılmaktadır. Öte yandan Irak'ın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından Körfez Savaşı'nı müteakiben 687 no'lu Kararı ile kurduğu Özel Komisyon UNSCOM denetimlerine tabi olması, daha öncesinde girişmiş olduğu balistik füze programlarının yok edilmesine yol açmıştır. İlerleyen süreçte önce UNMOVIC denetçileri tarafından ve daha sonra 2003 Nisan ayından itibaren işgal gücü olarak Irak topraklarında bulunan ABD tarafından Irak'ın füze kapasitesi önemli oranda yok edilmiştir.¹²

İran ise 1980'li yıllardaki İran-İrak savaşı sırasında Libya'nın sağladığı SCUD füzeleri ile kendi balistik füze programını başlatmıştır. Sovyetler Birliği'nin Kuzey Kore'ye verdiği SCUD füzelerinin etüd edilmesi sonucu menzilleri 1,000 kilometreyi aşan No-Dong ve Taep'o-Dong füzeleri geliştirilmiştir. Kuzey Kore ile ortak yürütülen uzun menzilli füze geliştirme projelerine Libya'nın maddi katkıları sonucu İran ilk olarak 1998 yılında 700 kg başlık taşıyabilen 1,350 km menzilli Shahab-3 füzesini deneme imkanı bulmuştur. Ayrıca, 1,000 kg başlık taşıması öngörülen 2,000 km menzilli Sahab-4 füzesi geliştirme aşamasındadır. Bunlardan başka, bugün İran'ın elinde, çeşitli kaynaklardan derlenen bilgilere göre, 700 kg başlık taşıyabilen 500 km menzilli 150 kadar SCUD-C füzesi; 1,000 kg başlık taşıyabilen 300 km menzilli 200 kadar SCUD-B füzesi; 150 ila 500 kg arası başlık taşıyabilen ve menzilleri 120 ila 200 km arasında değişen çok miktarda Mushak füzesi bulunmaktadır.¹³

C. ORTA DOĞU'DA KİS SORUNU: 11 EYLÜL SONRASI DÖNEM

Yukarıdaki bölümde Orta Doğu'da kitle imha silahlarının yayılması sürecinin nasıl geliştiği konusuna sadece ana hatları ile değinilmiştir. Bu konuda artık bir çok eserin yayımlanmakta olması ve bu yazının esas amacının da, 11 Eylül saldırıları

¹² Ancak, uluslararası güvenlik çevrelerinde, tüm denetlemelere rağmen Irak'ın en az bir düzine balistik füzeyi saklayabilmiş olduğu iddiaları halen tam olarak açıklığa kavuşturulamamıştır.

¹³ Detaylı bilgi için bkz. CNS Databases (www.cns.mii.edu).

ardından meydana gelen hızlı gelişmeler sonucu Irak'ın ABD tarafından işgali sonrasında Orta Doğu'nun yeniden yapılanması sürecinde bölgedeki kitle imha silahların sorununun nasıl boyutlar kazanacağını tahlilini yapmak olması sebebiyle fazla detaya girilmemiştir. Orta Doğu ve kitle imha silahlarının yayılması sorunu denilince ilk akla gelen ülkeler yukarıdaki bölümlerde sözü edilen Libya, Suriye ve İran olmaktadır. Batı dünyasında ve özellikle ABD kaynaklı yayınlarda İsrail'in sahip olduğu nükleer silahlar ve balistik füzeler ile kimyasal ve biyolojik silah geliştirme yetenekleri temelde iki sebepten dolayı gündemde pek öne çıkmamaktadır. Bunlardan birincisi İsrail'in "çevresi düşmanlarla dolu bir coğrafyada yaşayabilmesi için bu silahlara sahip olması gereği"nin Batılı çevrelerde adeta kanıksanmış olmasıdır. İsrail'in "sorumlu" bir devlet olarak bu tür silahları ancak kendi hayatıyeti tehlikeye düştüğü takdirde kullanabileceği, bunun dışında söz konusu silahların depoda tutulacağı inancı sıklıkla vurgulanmaktadır.¹⁴

Arap ve diğer Müslüman toplumlar dışında İsrail'in kitle imha silahı kapasitesinin gündemi fazla işgal etmemesinin bir diğer sebebi de İsrail'in bu tür silahları üretmeyeceğini ya da bulundurmayaacağını taahhüt eden hiç bir antlaşmaya taraf olmamasıdır. Bu sebeple, uluslararası hukuki yükümlülük altına girmediği için nükleer, kimyasal ya da biyolojik silahlar üretmesi durumunda herhangi bir antlaşmayı ihlal etmesi söz konusu olmamaktadır. Ancak, İran ve Libya gibi ülkelerin Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması'nı imzalayıp onaylayarak taraf olmalarına rağmen gizli nükleer silah geliştirme projelerinin olduğunun anlaşılması ve bu yolla uluslararası yükümlülüklerini ihlal etmeleri, daha fazla tepki çekmelerine ve gündemi daha fazla meşgul etmelerine sebep olmuştur.

C.1. Orta Doğu'yu KİS'ten Arındırma Çabaları

Hem tüm dünya üzerinde hem de özellikle Orta Doğu coğrafyasında süratle yayılmış olan kitle imha silahlarının uluslararası barış ve istikrarı tehdit eden boyutlara ulaşması beraberinde çeşitli önlemleri de getirmiştir. Orta Doğu bölgesini bu tür silahlardan arındırma çabaları esas olarak silahlanma sürecinin hız kazanmaya başladığı 1970'li yılların başına kadar gitmektedir. İran ve Mısır'ın ortak girişimiyle 1974 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na sunulan bir öneri ile Orta Doğu'da

¹⁴ Batılı yayınlarda İsrail'in nükleer silah kapasitesi genellikle savunma amaçlı olarak tanımlanmakta ve "son başvuru silahı" (*weapons of last resort*) ve "zeminde tutulan bomba" (*bomb in the basement*) şeklinde ifade edilmektedir.

Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölge ihdas edilmesi önerilmiştir. İsrail de dahil bölge ülkeleri tarafından kabul gören ve desteklenen bu girişim her yıl BM Genel Kurulu'nda tekrar tekrar ele alınmasına karşın kağıt üzerinde bir öneri olmaktan öteye gidememiştir. İlgili tarafların, ki o dönemde sadece Araplar ve İsrail arasında bir anlaşmazlık söz konusuydu, "olmazsa olmaz" koşul olarak öne sürdükleri şartlar sebebiyle bir ilerleme sağlanamamıştır.¹⁵

Arap devletlerin öne sürdüğü koşul İsrail'in nükleer silahlarını ortadan kaldırması ve diğer bölge ülkeleri gibi NPT'ye nükleer silaha sahip olmayan devlet statüsü ile taraf olarak bütün nükleer tesislerini uluslararası denetime açması idi.¹⁶ Buna karşılık İsrail'in şartı ise bölge ülkelerinin salt konvansiyonel güçlerinin toplamının bile İsrail'i yok etmeye yetebileceği, üstelik söz konusu ülkelerin kimyasal ve biyolojik silah programları bulunması sebebiyle bölgedeki tüm silah sistemlerini içine alacak bir antlaşmanın imzalanması ve büyük devletlerin de gözetiminde etkin bir şekilde denetlenmesinin sağlanmasıydı. Taraflar arasında uyuşması zor taleplerin sürekli yinelenmesi sebebiyle bu yönde açılımlar sağlanamamıştır.¹⁷

Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek, Irak'ın Kuveyt'en çıkartılması ile sonuçlanan Körfez Savaşı sonrasında ortaya çıkan konjonktürü de dikkate alarak, Orta Doğu'nun tüm kitle imha silahlarından arındırılmasını öngören bir plan ortaya koymuştur. Kısaca "Mübarek Planı" olarak bilinen yaklaşım konuyla ilgili siyasi ve akademik ortamlarda bir kıpırdanma yaratmışsa da, tarafların "olmazsa olmaz" koşullarında yeterince esneklik sağlanamaması sebebiyle ilerleme kaydedilmemiştir. İsrail Başbakanı Rabin'in İsrail'in nükleer kapasitesi hakkında kısmi açıklık sağlamaya yönelik bazı imalarda bulunması umutları arttırmıştır. Ancak, kısa süre sonra bir suikast sonucu öldürülen Rabin'in ardından bölge içi dengelerde karşılıklı aşırı güvensizliğin hakim olması sebebiyle süreç ilerleyememiştir.

¹⁵ Bkz. Mustafa Kibaroglu, 'Can Middle East be Rid of Doomsday Weapons? Nuke Tests by India and Pakistan Highlight a Bigger Danger in the Middle East,' *Diplomacy Papers*, Cilt. 1, No. 1 (Haziran 1998), ss. 33-37.

¹⁶ 1968 yılında imzaya açılan ve 1970 yılında yürürlüğe giren NPT hükümlerince (Madde 9. paragraf. 3) 1 Ocak 1967 tarihinden önce nükleer patlayıcıya sahip olmuş konumdaki ülkeler uluslararası hukuk nezninde yasal olarak "Nükleer Silaha Sahip Devlet" olarak tanımlanmıştır. Diğer ülkeler ise "Nükleer Silaha Sahip Olmayan Devlet" olarak tanımlanmıştır.

¹⁷ Bu konuda detaylı öneriler de içeren kapsamlı bir çalışma için bkz. Mustafa Kibaroglu, 'EURATOM & ABACC: Safeguard Models for the Middle East?' Jan Prawitz ve James F. Leonard (der.), *A Zone Free of Weapons of Mass Destruction in the Middle East* (New York & Geneva: United Nations Institute for Disarmament Research, 1996), içinde ss. 93-123;

C.2. ABD’li Orta Doğu’da KİS Alanında Gelişmeler

Amerika Birleşik Devletleri’nin Irak topraklarında siyasi, askeri ve ekonomik tüm unsurlarıyla yoğun bir şekilde hakim konumda bulunması daha geniş Orta Doğu coğrafyasında kitle imha silahlarının yayılması sorunuyla mücadelede yeni bir sürecin başlayacağına işaret etmektedir. Bu yönde kayda değer gelişmeler olmaya başlamıştır.

C.2.i. Libya’nın itirafları

Libya lideri Kaddafi’nin 2004 yılı Ocak ayında ülkesinin kitle imha silahları programlarını tümüyle sonlandırıp ilgili tüm tesislerini uluslararası denetimlere açacağını beyan etmesi ve bu yönde ilk girişimlerin yapılması bölgede devletler düzleminde önemli ilerlemeler sağlanabileceği umudunu arttırmaktadır. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) gözetiminde yapılan ilk denetlemeler sırasında Libya’daki nükleer reaktörlerden çıkartılan ve belli oranda nükleer silahta kullanılabilecek plutonyum içeren tüketilmiş yakıt çubukları güvenli bir şekilde muhafaza edilmek üzere ABD’ye götürülmüştür. Libya’nın ayrıca kimyasal ve biyolojik silah geliştirme programları dahilindeki araştırma laboratuvarları ve üretim tesislerinin de sıkı denetlemeler sonucu silahlanma programlarından çıkartılması planlanmıştır.

Libya’nın doğru yolda attığı adımların neden bu kadar geç geldiği ve hangi faktörlerin Libya’nın bu yönde adım atmasında etkili olduğu tartışılmaktadır. ABD’nin 11 Eylül sonrasında kitle imha silahlarının ve bunların yapımında kullanılan malzeme, teknoloji ve bilginin uluslararası boyutta kaçakçılık şebekeleri marifetiyle yayılmasına karşı geliştirdiği önlemleri çok büyük oranda arttırması, istihbarat toplama çalışmalarına ağırlık vermesi ve siyasi etkisini de kullanarak bir çok devletin işbirliğini sağlaması sonucu bu alandaki gizli girişimlerin açığa çıkartılması mümkün olmuştur.

Orta Doğu’daki hemen her ülkenin açık ya da gizli kitle imha silahı geliştirme projelerinin önemli safhalara ulaşmasında, dönem dönem bazı ülkelerin siyasi mülahazalarla destek vermeleri ya da göz yummaları, bazı dönemlerde ise çok uluslu şirketlerin ticari kazanç beklentisiyle, devletlerden bağımsız olarak, ancak muhtemelen onların bilgisi dahilinde, bilimsel ve teknolojik katkı sağlamaları etkili olmuştur. İki kutuplu sistemin çözülmesi sonrasında siyasi kaygılardan çok ticari kazanç dürtüsü ile hareket eden çoğu Batılı kurum ve kuruluşlar sürecin 1990’lı yıllar boyunca hız kazanmasına sebep olmuşlardır. Bu gelişmelerden olumsuz etkileneceği

öngörüsüyle müttefiki olan ülkelere hassas teknolojinin İran, Irak, Suriye ve Libya gibi ülkelere satılmamasının sağlanması telkininde bulunan ABD, gerek uyguladığı politikaların tasvip edilmemesi, gerek bu satışlardan önemli kazanç elde eden şirketlerin etkili lobi çalışmaları sebebiyle Fransa, Almanya gibi ülkelere istediği oranda destek bulamamıştır. ABD'nin bu yöndeki taleplerini kendilerini pazar dışına itip Amerikan şirketlerine avantaj sağlama girişimi olarak değerlendiren Batı Avrupalı ülkeler 11 Eylül 2001 günü meydana gelen olay sonrasında tutumlarını süratle değiştirmeye başlamışlardır.

Tüm dünyada kurulmuş paravan şirketler üzerinden gerçekleşen kaçakçılık girişimleri üzerine etkili bir şekilde uluslararası işbirliği ile gidilmesi ve bu yöndeki çok gizli bilgilerin paylaşılması, içlerinde Libya, Pakistan ve İran'ın da bulunduğu bir dizi ülkenin gizli kitle imha silahı programlarına gerekli malzemeleri tedarik etme yöntemlerinin açığa çıkartılmasına sebep olmuştur. Nitekim, Libya'nın zaten bir süre sonra tümüyle ortaya çıkartılması muhtemel silah programlarını itiraf etmesi karşılığında bir anlamda “prestijini kurtarmasına” izin verilmiştir. Libya lideri Kaddafi'nin bu açılımı sonrasında ülkeyi önde gelen Batılı devletlerin liderlerinin ziyaret etmesi bunun bir işaretidir. Bu yolu seçmediği takdirde Libya'nın da bir süre sonra Irak'ın akıbetine uğramasının mümkün olduğu görüşü de sıkça vurgulanmıştır.

Libya'nın başlattığı bu açılım özellikle istihbarat alanında çok değerli bilgilerin ele geçmesine yol açmış ve 2004 yılı Şubat ayında Pakistan'ın nükleer silah projesinin “babası” olarak kabul edilen milli kahraman Abdülkadir Han'ın, aralarında Libya, İran ve Kuzey Kore'nin de bulunduğu ülkelerin nükleer silah geliştirme programlarına çok önemli girdilerin sağlanmasında birincil rol oynadığı ortaya çıkartılmıştır. Bu gelişmeler sonucu, gerek Pakistan'ın, gerek İran'ın üzerinde uluslararası siyasi baskılar atmıştır.

C.2.ii. İran'ın geri adımı

İran'ın geliştirdiğine inanılan nükleer silah programı konusunda, ABD'nin Irak topraklarına konuşlanmasından sonra artan, bir baskı zaten söz konusu idi. Nitekim, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı Genel Direktörü Muhammed El-Baradei 2003 yılı Şubat ayı içinde İran'a yaptığı gezi sonrası yaptığı açıklamalarda bu ülkenin bazı çalışmaları hakkında yeterli açıklık sağlanmasının mümkün olmadığını ve İranlı devlet yetkililerinin konu hakkında 31 Ekim 2003 tarihine kadar gerekli bilgileri

Ajans’a sunmalarının istendiğini, aksi takdirde konunun Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin önüne götürülebileceğini ifade etmiştir.¹⁸

İran’ın NPT’ye taraf olması sebebiyle ülkedeki tüm nükleer tesisleri uluslararası denetimlere açması ve inşa etmeyi planladığı tesisleri daha ilk aşamasından itibaren IAEA’na bildirmesi zorunluluğuna rağmen bu yönde eksik iş yapmış olması dikkati çekmiştir. Özellikle Natanz bölgesindeki uranyum zenginleştirme tesisinin varlığını zamanında bildirmemesi, yine bildirim dışında tuttuğu santrifüjler ile zenginleştirme denemelerinde bulunması bu ülkenin sürekli yalanladığı nükleer silah geliştirme niyeti konusunda Avrupalı ülkelerin de artık kuşkucu bir tavır takınmalarına sebep olmuştur. ABD’nin baskısına Avrupa Birliği’nin önde gelen ülkelerinden İngiltere, Almanya ve Fransa’nın da destek vermeleri sonucunda İran nükleer tesislerinde kapsamlı denetlemelere izin veren ve NPT ile ilintili olan Ek Protokol’ü imzalamayı ve onaylamayı kabul etmiştir. Avrupa Birliği İran’ın Ek Protokol’e taraf olmasını istemesinin ardında, bu ülkenin tıpkı Irak gibi ABD’nin tek taraflı askeri müdahalesine sebep olabilecek gelişmelerin önüne geçme isteğinin yattığını söylemek yanlış olmayacaktır.

C.3. Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Rejimindeki Gelişmeler

Nükleer silahların yayılmasını önleme rejiminin en temel unsuru olan NPT’nin en önemli zayıflığı, herşeyden önce uluslararası camiada egemen devletlere yönelik kısıtlamalar öngörmesidir. Her ne kadar, Antlaşma koşullarına uymayan devletler BM Güvenlik Konseyi’nin, BM Şartı’nın VII. Bölümü’nde ifade edilen kuvvet kullanma da dahil yaptırımlarına tabi olabilecekse de, yakın zamana kadar bu olasılık her devlet tarafından caydırıcı bir unsur olarak algılanmamıştır. Bundan baska, NPT’nin yapısal ve teknik sebeplerden doğan zayıflıkları bulunmaktadır. Antlaşmanın doğrulama mekanizmasını oluşturan denetimlerin gerçekleşme usulünü belirleyen dokümanların hazırlanışı sürecinde bazı ülkelerin nükleer yayılma endişesinden çok ticari kaygılarını ön plana getirmesi, denetimlerin gerçekte oldukça kısıtlı olarak yapılmasına sebep olmuştur.

¹⁸ Mısırlı bir diplomat olan El Baradei konu hakkında basına açıklama yapmadan bir süre önce bu satırların yazarının da katıldığı ve “denetlemelerin nasıl daha etkin yöntemler izlenerek yapılabileceğinin” kapsamlı bir şekilde tartışıldığı bir uluslararası toplantıda bilgi vermiştir. 27 Şubat 2003, Uluslararası Atom Enerji Ajansı Karargahı, Viyana, Avusturya.

C.3.i. IAEA denetlemelerinde yaşanan sorunlar

Bunlardan bazılarını burada bahsetmek yayrly olabilir. NPT'ye taraf olarak Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) ile denetim anlaşması imzalayan ülkeler kural olarak, sınırları dahilindeki nükleer tesisleri ve nükleer malzemeyi beyan etmek zorundadırlar. IAEA de belirli aralıklarla yaptığı denetlemelerle bu tesis ve malzemenin statüsünde şüphe uyandırıcı bir değişiklik (sivil amaçlı kullanımdan silah yapmak amaçlı kullanıma dönüştürme) olmadığını doğrulamak durumundadır. Bu doğrulama işlemi, ülkelerin yalnızca beyan ettikleri tesislerin belirli bölümlerinde nükleer malzemelerin sayılması yoluyla gerçekleşmektedir. Kural olarak, IAEA denetçileri tesislerin başka bölümlerine giremez ve denetleme yapamaz. Ayrıca, IAEA sadece rapor tutmakla sorumludur, herhangi bir polis gücü yoktur ve bu sebeple beyan edilmeyen tesisleri aramak gibi bir yetki ve sorumluluğu da bulunmamaktadır. Ancak, şüpheli durumları IAEA Güvernörler Kurulu'na bildirerek BM Güvenlik Konseyi'ne giden süreci başlatabilir.

Kuveyt'i işgali sonrasında Koalisyon Kuvvetleri karşısında aldığı yenilgi ertesinde maruz kaldığı yaptırımlar ve denetlemeler sırasında Irak'ın NPT'nin hükümlerini ihlal etmiş olmasına karşın denetleme rejimindeki eksiklikler ve yetersizlikler sebebiyle gizli nükleer silah geliştirme projesini saklayabildiği ortaya çıkmıştır. Hem bu bilgilerin açığa çıkması hem de aynı dönemde Güney Afrika Cumhuriyeti'nin NPT dışında kalarak gizlice geliştirmiş olduğu nükleer silahlardan arındırılması ve NPT'ye dahil olması sürecinden edinilen tecrübeler ışığında IAEA bünyesinde 1993 yılında başlatılan ve nükleer alanda denetlemelerin daha etkin ve güçlü bir hale getirilmesini amaçlayan "93+2 Programı" isimli çalışma 1995 yılında tamamlanmıştır. Bilahare 1997 yılında son şeklini alan ve INFCIRC/540 olarak bilinen yeni denetleme rejimine "Ek Protokol" adı verilmiştir.

C.3.ii. Ek Protokol'ün kabulü

NPT'ye taraf olan "nükleer silaha sahip olmayan devlet" statüsündeki bütün ülkelerin Ek Protokolü onaylamaları talep edilmektedir. Ancak, 1971 tarihli INFCIRC/153 Model Protokol'ün aksine NPT'ye taraf olan ülkelerin 1997 tarihli Ek Protokol'e taraf olmaları bir zorunluluk değildir. Taraf olmayan ülkelere NPT hükümlerince herhangi bir yaptırım uygulanması mümkün değildir. Buna karşın, Ek Protokol'e taraf olmak yoluyla ülkelerin hem bu alanda daha şeffaf olmaları ve bu

yolla uluslararası camianın desteğini kazanmaları, hem de rejimin güçlendirilmesi yoluyla uluslararası barış ve istikrara katkı yapmalarının sağlanması amaçlanmıştır.¹⁹

2004 yılı başı itibarıyla EK Protokol'e Türkiye'nin de dahil olduğu 30'a yakın ülke taraf olmuştur. ABD'nin Orta Doğu'da daha etkin bir şekilde varlığını göstermesi sonrasında bu sayıda artış olması beklenmektedir. ABD Başkanı George W. Bush tarafından "Büyük Orta Doğu Planı" olarak ortaya atılan yaklaşımın ardında kitle imha silahı geliştirme programı olan ülkelerin bu kapasitelerinin antlaşmalar ile denetim altına alınması ve bu alanda hız kazanmış olan yayılma sürecinin öncelikle durdurulması, ardından da geri çevirilmesi hedeflenmektedir. Soğuk Savaş yılları boyunca bağlayıcı hükümler içeren NPT gibi uluslararası antlaşmalar imzalanmış olsa bile bunlara taraf olan ülkelerin yükümlülüklerini yerine getirdiklerine dair güvence sağlayacak denetleme mekanizmaları çeşitli mülahazalarla zayıflatılmış, etkin denetleme yapmayı sağlayacak bazı haklar da, iki kutuplu sistem içinde farklı bloklara mensup olan ülkelerin diğer gruptaki ülkelere karşı dayanışma içinde hareket etmeleri sebebiyle bu hakların sahada kullanılması mümkün olmamıştır.

Örneğin, Irak ile ilgili bir çok istihbarat bilgisinin ortada olmasına rağmen, Körfez savaşı öncesinde IAEA yapısı içinde Arap ülkelerinin dayanışma göstermesi sebebiyle, bu ülkede özel ve etkili denetlemeler yapmak yönünde bir talep, "nasıl olsa kabul görmeyeceği" düşüncesinin o dönemde Ajans yönetiminde hakim olması sebebiyle ortaya konulmamıştır. Kuveyt'in kurtarılması sonucu Irak'a uygulanan yaptırımlar ve UNSCOM denetçilerinin çalışmalarıyla sırasında açığa çıkan gizli nükleer silah programı, etkin denetlemeler 1980'li yıllarda yapılabilmiş olsaydı çok daha önce tespit edilmiş olabilirdi.

C.3.iii. ABD'nin Büyük Orta Doğu Planı

ABD'ye ve İsrail'e düşman olan ve öncelikle bu ülkelere karşı kullanılmak üzere kitle imha silahları ve bunları uzak menzillere gönderme vasıtalarını üretmek ya da farklı yollardan sahip olmak hedefini ortaya koyduğuna inanılan başta Suriye, İran ve Libya gibi ülkelerde ve Orta Doğu'nun genelinde olabildiğince demokratik rejimlerin yerleşmesi ABD'nin "Büyük Orta Doğu Planı"nın esasını teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Sınırları içine Kafkasya, Orta Asya'nın bir kısmı ile Pakistan'ı da alan ve büyük çoğunluğunda Müslüman halkların yaşadığı ülkeleri içeren bu Plan,

¹⁹ Bkz. Mustafa Kibaroglu, 'Kitle İmha Silahlarının Yayılması Sorunu ve Türkiye', *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, ss. 127-129.

öncelikle söz konusu devletlerin yapılarını uluslararası sistem karşısında şeffaflaştırarak denetlenebilir ve hesap verebilir konumlara getirmek ve bu yolla, “kural tanımaz” olarak tanımlanmış olan ülkelerin birbirleri arasındaki gizli dayanışmayı zayıflatarak, son dönemde ortaya çıkan “devlet-dışı aktörlere” çok yönlü destek sağlayacak imkanların kısıtlanmasını amaçlamaktadır.

D. DEVLET-DIŞI AKTÖRLER VE KİS SORUNU

Devletler arasında gerektiğinde savaşı da içeren, ama ondan önce diplomatik ya da ekonomik bazı unsurların devreye sokulmasıyla sorunların halledilmesini sağlayan mekanizmalar mevcut olmasına karşın, içine girilen yeni süreçte uluslararası ortamda barış, huzur ve istikrarın sağlanması için bu yeterli olmamaktadır. Kim oldukları, nerede oldukları, hangi imkan ve kabiliyetlere sahip oldukları, hangi motivasyonlarla hareket ettikleri ve neyi amaçladıkları tam olarak bilinemeyen, özellikle dinsel ve mistik yaklaşım içeren dünya görüşleri sebebiyle uluslararası ilişkilerde hakim olan “akılcı düşünen insan” modelinde olduğu gibi “kazanç-kayıp” hesabı yapmaksızın, taviz vermeden hedef tespit eden ve saldırılarını düzenleyen devlet-dışı aktörler, uluslararası güvenlik bakımından en büyük ve en tehlikeli sorunu yaratmaktadırlar.

Özellikle iki kutuplu sistemin çökmesinin bir çok ülkede sosyal ve siyasal çöküntüleri beraberinde getirmesi ve bu durumun yarattığı olumsuz etkileri daha da şiddetlendiren dengesiz gelir dağılımına sebep olan kontrolsüz küreselleşme sürecinin hızla yaşanmasının etkileri altında ortaya çıkan devlet-dışı aktörlerin sahip oldukları imkan ve kabiliyetler ile saldırı araçları ve yöntemleri, karşı konulması güç silah sistemleri ile çok yönlü mücadele etmeyi gerektirmektedir. Henüz çok büyük oranda ölüme ve yıkıma sebep olan kitle imha silahlı saldırılar gerçekleşmemiştir.²⁰ Ancak, bu gibi grupların sahip olmaya çalıştıkları silahlara erişmelerinin mümkün olması, tehlikenin boyutları hakkında ciddi, kararlı ve hazırlıklı olmayı gerektirmektedir.

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra, Birliği oluşturan Cumhuriyetlerdeki binlerce laboratuvar, araştırma merkezlerinde kimyasal, biyolojik ve nükleer silahlar ile bunların yapımında kullanılan mazlemeler ve bu süreçte rol almış olan on

²⁰ Bu tipteki en önemli terör saldırısı 8 Mart 1995 tarihinde Japonya’nın başkenti Tokyo’da, metronun çeşitli bölümlerine yerleştirilmiş olan ve sarin maddesini içeren torbaların teröristlerce patlatılması sonucu 12 kişi hayatını kaybetmiş ve binlerce kişi de etkilenmiştir. Saldırıyı Aum Shinrikyo isimli “Yüce Gerçek” tarikatı mensuplarının gerçekleştirdiği saptanmıştır.

binlerce bilim adamı bir anda merkezi otoritenin kesin kontrolünün oldukça zayıfladığı bir ortamda dış etkilere açık bir konumda kalmışlardır. Bu laboratuvarlara, araştırma merkezlerine ve silah üretme tesislerine Soğuk Savaş yılları boyunca ne kadar kimyasal, biyolojik ve nükleer madde gönderildiğinin çok açık ve net bir muhasebesi Sovyetler Birliği tarafından tutulmamıştır. Bu ülkede nükleer silahların üretilmesi ve geliştirilmesinden sorumlu Atom Enerjisi Bakanlığı Minatom'un başında 1990'lı yıllar boyunca bulunan Viktor Mikhailov, Birliğin dağılmasından sonraki süreçte Rusya Federasyonu'nun elinde "30 bin artı eksi 5 bin adet" nükleer başlık olduğunu bazı ortamlarda ifade etmesi dağılmanın hemen sonrasındaki durumun ne kadar vahim olduğunu anlatmak için yeterlidir.²¹ Öte yandan, çok küçük canlı organizmalar ve virüslerden oluşan biyolojik silahların üstünde yapılan çalışmalar hakkındaki kayıtlar ise daha az güvenilir durumdadır.

Bu gibi tehlikeleri zamanında öngören Amerikan Senatosu'ndan Richard Lugar ve Sam Nunn isimli iki senatörün geliştirdiği ve "Nunn-Lugar" ismi ile anılan "Ortak Tehdit Azaltma Programı" çerçevesinde, Amerika yönetimi tarafından 10 milyar doları aşan bir bütçe oluşturulmuştur. Bu program çerçevesinde eski Sovyetler Birliği'ni oluşturan ve yeni bağımsızlığını kazanan ülkelerdeki bilim adamlarının ve tesislerin güvenlik altına alınması çalışmaları yapılmıştır. Bir kısım binalar, tesisler tamir edilmiş ve güvenlik önlemleri artırılarak burada yapılan çalışmaların kitle imha silahı kaçakçılığı yapmak isteyen şebekelerin eline geçmesinin önü alınmaya çalışılmıştır. Hatta bir kısım bilim adamlarına sırf Libya, İran, Kuzey Kore gibi ülkelere büyük miktarlardaki paralar karşılığında gitmesinler diye, dağılmanın yarattığı ekonomik, sosyal şartlardan etkilenmemeleri için ekstra maddi imkanlar yaratılmış ve bu kişilere oturdukları yerde sırf gazete okumaları için binlerce dolar maaş verilmiştir.

Bütün bu önlemlere rağmen, önceleri silah ve uyuşturucu kaçakçılığı için kurulmuş olan şebekeler çok küçük miktarları bile ölümcül olabilen kitle imha silahları ve bu silahların yapımında kullanılan maddeleri kaçırmakta da etkin olmuşlar ve bunların kaçakçılığını yapmışlardır.²² Dolayısıyla, bazı devletlerin veya devlet-dışı aktörlerin elinde başta kimyasal, biyolojik silahlar olmak üzere, nükleer silah olmasa

²¹ Detaylı bilgi için bkz. CNS Databases (www.cns.miiis.edu).

²² Bu konuda bir değerlendirme ve uyarı için bkz. Mustafa Kibaroglu, 'Sokakta Nükleer Tehdit', *Radikal* (24 Ocak 2001), s. 7.

bile, konvansiyonel yüksek patlayıcılarla etrafa radyasyon yayılmasını sağlayabilecek bazı maddeler olabilir. Özellikle devlet-dışı aktörlerin terör faaliyetleri çerçevesinde bunları kullanmaları çok önemli bir unsur olarak ortada durmaktadır.²³

Orta Doğu'da kökleri olan ancak tüm dünyaya yayılmış ve küçük hücreler halinde faaliyet gösteren El Kaide ve benzeri örgütlerin de hedefleri arasında en başta ABD ve İsrail'in gelmekte olduğu artık açıkça bilinen bir gerçektir. İsrail'de bir süredir meydana gelen, Hizbullah, Hamas ve El Aksa Şehitleri gibi örgütlerin mensupları tarafından gerçekleştirilen intihar saldırılarında bugüne kadar konvansiyonel patlayıcıların kullanılmış olması ölü ve yaralı sayısı ile çevreye verilen tahribatın göreceli olarak kısıtlı olmasına sebep olmuştur. Ancak, gerek bu örgütler gerekse El Kaide gibi örgütlerin intihar saldırılarında kimyasal ya da biyolojik silahlar kullanmaları, hatta “kaba nükleer patlayıcı” olarak tabir edilen radyolojik bomba kullanmaları durumunda ortaya çıkacak zaiyat tablosunu kestirmek mümkün değildir. Özellikle İsrail'in dar bir coğrafyada yoğun bir nüfusa sahip olması, kitle imha silahlı saldırılara karşı son derece hassas olmasını gerektirmektedir.²⁴ İsrail'den başka halen bölgede 150 bin kadar askeri ve sivil personeli bulunan ve daha bir süre bölgede kalacağı öngörülen ABD'nin de benzer bir tehdit altında olduğu görülmektedir. Söz konusu devlet-dışı aktörlerin saldırı konusundaki kararlılıkları ve bu saldırılarda kullanabilecekleri silah sistemleri dikkate alındığında, bölgede trajik gelişmelerin yaşanması olasılığının hiç de azımsanamayacak kadar olduğu anlaşılabılır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yukarıda sözü edilen devlet-dışı aktörlerle mücadele etmek ve ortaya konulan tehdite karşı etkili önlemler almak sadece askeri, siyasi ve diplomatik yollarla mümkün olmaz. Çünkü, böyle bir saldırı gerçekleştikten sonra muhtemelen hayatını kaybetmiş olan saldırganı yakalayıp mahkeme etmek ve örgüt bağlantılarını ortaya çıkartmak mümkün olmayacaktır. Bu sebeple saldırı gerçekleştirilmeden önce önlem alınması gerekmektedir. Bu gruplara karşı mücadelede istihbarat çok önemlidir. İstihbaratta işbirliği büyük bir önem taşımaktadır. Ancak, unutulmaması gereken konu, doğası gereği işbirliğinin en zor yapıldığı alan istihbarattır. Ülkeler kendi

²³ Bu konuda bkz. Mustafa Kibaroglu, ‘Kitle İmha Silahları Konusunda Asıl Tehlike Devlet-Dışı Aktörlerdir’ 2023, Sayı 21(Ocak, 2003), ss. 6- 16.

²⁴ İsrail'in nüfusu yaklaşık 6 milyondur. Bu nüfusun 800 bin kadarını Arap asıllı İsrail vatandaşları oluşturmaktadır.

içinde, devlet kurumları arasında, hatta aynı kurum içinde dahi istihbaratı istenildiği oranda paylaşmıyorlarken, uluslararası anlamda bir işbirliği gereğinden söz etmek pek iyimserlik olur. Daha önce vurgulandığı gibi, yakın gelecekteki en büyük güvenlik sorunu, kitle imha silahlarına devlet-dışı aktörlerin sahip olması ve bunlarla saldırıda bulunmaları olasılığı ise, bunlara karşı yeterli oranda önleyici tedbirlerin alınmasının zorunluluğu ortadadır.

Bu konuda, 11 Eylül 2001 tarihindeki saldırı uyarıcı olmuştur. Vakit geçirilmeden ve büyük acılar yaşanmadan ülkeler ve kurumlar arasında işbirliği gerçekleştirilmelidir. Bu yönde bazı olumlu gelişmelerden söz edilebilir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından 28 Eylül 2001 tarihinde alınan 1373 no'lu Karar ile devlet-dışı aktörlerin mali imkanlarının kısıtlanması, paravan şirketler vasıtasıyla silah kaçakçılığının finanse edilmesini sağlayan işlemlerin kontrol altına alınmasının amaçlanması bunlardan biridir.²⁵ Avrupa Birliği bünyesinde de benzer kararlar alınmıştır. Ancak, her gün milyarlarca doların dünya üzerinde sayısız nokta arasında gidip geldiği yoğun bir para trafiğinde, kağıt üzerinde yasal görünümlü girişimlerin dikkat çekmeden gerçekleşmesini önlemek tüm dünyadaki ülkelerin ilgili birimlerinin, istekli, etkili ve sürekli işbirliği ile belki mümkün olabilir.

Bu işbirliğinin gerçekleşmesini engelleyen bazı faktörler de söz konusudur. Bunların başında, bu gibi önlemlerin alınmasında en büyük çıkarı olan ABD ve İsrail'in dünyadaki bazı toplumlar nezdinde fazla bir sempatisinin olmaması, hatta bu iki devlet karşıtı hissiyatın ve eylemlerin bazı ülkelerde hız kazanarak zemin tutması gelmektedir. Bundan başka, bazı ülkelerin devlet politikaları çerçevesinde, yukarıda önerilen işbirliğini gerçekleştirmek için gerekli adımları atması, toplumsal düzeyde ciddi sorun teşkil edebilmektedir. Örnek olarak, Pakistan'da Devlet Başkanı Pervez Müşerref'in ABD yönetimiyle çok yakın olan ilişkileri, bu ülkenin halkında ve bürokrasisinin tümünde yankı bulmamaktadır. Nitekim, Pakistan Irak'ta güvenlik ve istikrarı sağlamak için bu ülkeye asker gönderme kararı aldığı halde daha sonra halkın ve bürokrasinin büyük tepkisi sebebiyle bu kararı uygulamaya koyamamıştır. Yine bu ülkede, yazının ilk bölümünde de vurgulandığı gibi, Pakistan'ın nükleer silah geliştirmesini sağladığı için milli kahraman konumunda olan Abdülkadir Han'ın "yapılan araştırmalar sonucu kusurlu" bulunması, halkın yönetime olan tepkisini ve ABD ile İsrail karşıtlığını körüklemiştir.

²⁵ Bkz. Birleşmiş Milletler internet sayfası (www.un.org).

Koordinatları, askeri imkan ve kabiliyetleri, stratejik noktaları bilinen ve kazaç-kayıp hesabı yaparak ulusal çıkar kavramı dürtüsü ile kararlar alan ve uygulayan devletlere karşı etkili olan diplomatik, ekonomik ve hatta askeri girişimler, devlet-dışı aktörlere karşı etkisiz kalabilmektedir. Caydırıcılık unsurunun ortadan kalktığı bu kapışmada devletlerin temsil ettikleri değerleri ve sorumlu oldukları toplumları korumaları güçleşmektedir. Orta Doğu bu sorunun en yoğun yaşandığı bölge durumundadır. Bir yandan kısa vadeli ve kısıtlı etkili güvenlik tedbirlerinin alınmasının yanısıra, daha uzun vadeli girişimlerle, devlet-dışı aktörlerin ortaya çıkmasını özendiren faktörlerin doğru ve yeterli bir şekilde tespit edilmesi, sorunun yeşerdiği ve geliştiği coğrafyalarda insani yaşam koşullarının ve temel hak ve özgürlüklerin belli bir sınıfın ayrıcalığı olmaktan çıkartılmasını sağlayacak anlayışın hakim kılınması gerekmektedir. Bu ve benzeri çabalarla gelecekte karşılaşılabilecek muhtemel sorunların sayısı ve etkileri azaltılabilir. Ancak, ortak tehdite karşı ortak anlayış ve yoğun işbirliği geliştirmeyi gerektiren bir süreçte bazı ülkelerin siyasi kadrolarının diğer ülkelere ve halklara yönelik menfi tutum ve davranışları bu işbirliğine darbe vurur nitelikte olmaktadır. Bunun olmamasında en fazla, söz konusu devletlerin ve milletlerin çıkarı olacağı bilinciyle hareket edilmediği takdirde yapılacak her türlü büyük planın kağıt üzerinde kalmaktan başka şansı olmayabilir.